

**ЛИНГВОПОЭТИКА НЕКОТОРЫХ СТИХОВ В
«ДИВАН ЛУГАТ АТ-ТУРК» М.КАШКАРИ**

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/1/87-94>

Айтмамат Оморов
Кандидат филологических наук, доцент
Жалал-Абадский государственный
университет имени Бекмамата Осмонова
Жалал-Абад, Кыргызстан
a.omorov1950@gmail.com
Orchid: 0009-0004-1868-3010

Гулжамал Токтогулова
Кандидат философских наук, доцент
Жалал-Абадский государственный университет
имени Бекмамата Осмонова
Жалал-Абад, Кыргызстан
toktogulova.72@mail.ru
Orchid: 0000-0003-1642-3959

Резюме

В этой научной статье, представленной научному сообществу, с научной точки зрения была проанализирована лингвопоэтика некоторых стихотворений «Диван лугат Ат-Турк» известного мыслителя Махмуда Кашкари. Он стал известен как тюрколог, диалектолог, лексикограф, энциклопедист и является великой фигурой тюркского мира, внесшей выдающийся вклад в лингвистику. Несмотря на то, что научные труды Махмуда Кашгари, выдающегося тюрколога, подвергались исследованию в различных странах, актуальность изучения его наследия остаётся высокой и в современном научном дискурсе. Произведение Махмуда Кашкари «Диван лугат Ат-Турк» является объектом изучения не только филологии, но и ономастики, истории, экологии, медицины, военного дела, педагогики, философии, литературы, культуры, теологии. С филологической точки зрения строфы, представленные в словаре, составленном Махмудом Кашгари (Барсгани), являются народными стихами, используемыми для объяснения арабам и арабоязычным людям внутреннего значения переводимых лексических единиц. Видно, что Махмуд Кашкари старался не просто детерминировать внутреннее значение лексических единиц и выражений, переданных кыргызскими стихами и пословицами, но и показать цель кыргызского языка наравне с арабским показать отцовскую силу. Таким образом, можно сказать, что Махмуд Кашкари был одним из тех людей, которые, будучи общими учеными для всех тюркских народов, могли способствовать развитию науки этих народов, связать эти народы в научном пространстве. Махмуд Кашкари, выдающийся мыслитель эпохи Восточного Ренессанса, признан одним из величайших деятелей тюркского мира, внесшим фундаментальный вклад в развитие истории, лингвистики, философии и ряда других научных дисциплин. Его наследие, как философа, филолога и просветителя, оказало значительное влияние на формирование интеллектуального ландшафта Центральной Азии. Несмотря на обширную исследовательскую базу, включающую многочисленные научные труды и диссертации, посвященные наследию выдающегося тюрколога Махмуда Кашкари, его работы сохраняют свою непреходящую актуальность и в современном научном дискурсе. Поэтому в данной научной статье предпринят анализ лингвопоэтических основ, разработанных выдающимся мыслителем, и эксплицированы его лексические единицы. В аспекте рассмотрения его как просветителя, термины, стихотворения и содержание его произведений, представленные в словаре, созданном Махмудом Кашкари (Барсгани), характеризуются связью с проблематикой образования. Таким образом, Махмуд Кашкари, ученый, объединяющий тюркские народы, как лингвист, философ и просветитель, принадлежал к плеяде мыслителей, которые, возглавляя научные исследования, могли способствовать развитию межнациональной науки этих народов, устанавливая связи между ними в едином научном пространстве. В исследовании, основанном на труде Махмуда Кашкари «Диван лугат Ат-Турк», авторы констатировали, что большинство использованных им терминов обладают понятностью, что позволяет тюркоязычным народам применять их в соответствии со спецификой собственных языков.

Ключевые слова: *общий ученый, тюрколог, мыслитель, лексикограф, лингвопоэтик, диалектолог, поэтика*

M.KAŞGARLI'NIN DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TEKİ BAZI ŞİİRLERİN DİLBİLİMSEL POETİĞİ

Aitmamat Omorov
Filoloji Bilimleri Adayı, doçent
Bekmamat Osmonov'un adını taşıyan
Celal-Abad Devlet Üniversitesi
Celalabad, Kırgızistan
a.omorov1950@gmail.com
Orchid: 0009-0004-1868-3010

Gulzhamal Toktogulova
Felsefe Bilimleri Adayı, Doçent
Bekmamat Osmonov'un adını taşıyan
Celal-Abad Devlet Üniversitesi
Celalabad, Kırgızistan
toktogulova.72@mail.ru
Orchid: 0000-0003-1642-3959

Özet

Bilim camiasına sunulan bu araştırmada, ünlü düşünür Mahmud Kaşgarlı'nın "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eserindeki bazı şiirlerin dilbilimsel açıdan incelenmesi yapılmıştır. Kaşgarlı Mahmud türkolog, diyalektolog, sözlükbilimci, ansiklopedist olarak tanınmış ve dilbilime olağanüstü katkılarda bulunmuş Türk dünyasının büyük bir figürüdür. Mahmud Kaşgarlı, bir Türkolog olarak, eserleri birçok ülkede araştırılmış olmasına rağmen, günümüzde de araştırmının önemi yüksektir. Kaşgarlı Mahmud'un "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eseri sadece filolojide değil, aynı zamanda onomastik, tarih, ekoloji, tıp, askeri işler, pedagoji, felsefe, edebiyat, kültür ve teoloji alanlarında da bir çalışma nesnesidir. Filolojik açıdan Mahmud Kaşgarlı (Barsgani) tarafından derlenen sözlükte yer alan kıtalar, tercüme edilen sözcük birimlerinin iç anlamını Araplara ve Arapça konuşan halka açıklamak için kullanılan halk şiirleridir. Görüldüğü gibi Kaşgarlı Mahmud, Kırgız şiir ve atasözlerinin aktardığı sözcük birimlerinin ve ifadelerin sadece iç anlamını tespit etmeye çalışmamış, aynı zamanda Kırgız dilinin Arapça ile birlikte babacan bir güç gösterme amacını da ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla Kaşgarlı Mahmud'un, Türk halklarının ortak bilim adamı olarak, bu halkların biliminin gelişmesine katkı sağlayabilecek, bu halkları bilimsel alanda birleştirebilecek şahsiyetlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Doğu Rönesansı'nın seçkin düşünürlerinden biri olan Mahmud Kaşgarlı, tarih, dilbilim, felsefe ve diğer birçok bilimsel disiplinin gelişimine temel katkılarda bulunan Türk dünyasının en büyük isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bir filozof, filolog ve eğitimci olarak mirası, Orta Asya'nın entelektüel manzaranın şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Seçkin Türkolog Mahmud Kaşgarlı'nın mirasına adanmış çok sayıda bilimsel çalışma ve tez de dahil olmak üzere kapsamlı araştırma tabanına rağmen, eserleri çağdaş bilimsel söylemde kalıcı geçerliliğini korumaktadır. Bu nedenle, bu bilimsel makale, seçkin düşünür tarafından geliştirilen linguopoetik temellerin bir analizini üstlenmekte ve onun sözcük birimlerini açıklamaktadır. Mahmud Kaşgarlı (Barsgani) tarafından oluşturulan sözlükte sunulan terimler, şiirler ve eserlerinin içerikleri, onu bir eğitimci olarak değerlendirmek açısından, eğitim sorunsallarıyla olan bağlantılarıyla karakterize edilir. Böylece, bir dilbilimci, filozof ve eğitimci olarak Türk halklarını birleştiren bir bilim adamı olan Mahmud Kaşgarlı, bilimsel araştırmalara öncülük ederek bu halkların etnikler arası biliminin gelişmesine katkıda bulunabilecek ve ortak bir bilimsel alanda aralarında bağlantılar kurabilecek düşünürler topluluğuna aittir. Mahmud Kaşgarlı'nın "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eserine dayanan bir çalışmada yazarlar, onun kullandığı terimlerin çoğunun, Türk dili konuşan halkların bunları kendi dillerinin özelliklerine uygun olarak uygulamalarına izin veren anlaşılabilirliğe sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Anahtar kelimeler: genel bilimci, Türkolog, düşünür, sözlükbilimci, dilbilimci, diyalektolog, şiirbilimci

LINGUOPOETICS OF SOME POEMS IN 'DIWAN LUGHAT AT-TURK' BY M.KASHKARI

Omorov Aitmamat
Candidate of Philological Sciences, Ass. Professor
Jalal-Abad State University
named after Bekmamat Osmonov
Jalal-Abad, Kyrgyzstan
a.omorov1950@gmail.com
Orchid: 0009-0004-1868-3010

Guljamal Toktogulova
Candidate of Philosophical Sciences, Ass. Professor
Jalal-Abad State University
named after Bekmamat Osmonov
Jalal-Abad, Kyrgyzstan
toktogulova.72@mail.ru
Orchid: 0000-0003-1642-3959

Summary

In this research presented to the scientific community, the linguopoetics of some poems of 'Diwan-lughat At-Turk' of the famous thinker Mahmud Kashkari has been analysed from a scientific point of view. He became famous as a Turkologist, dialectologist, lexicographer, encyclopaedist and is a great figure of the Turkic world who made an outstanding contribution to linguistics. Despite the fact that the scientific works of M.Kashkari been investigated in various countries, the relevance of studying his legacy remains high in the modern scientific discourse. M. Kashkari's work 'Diwan-lughat At-Turk' is an object of study not only in philology, but also in onomastics, history, ecology, medicine, military science, pedagogy, philosophy, literature, culture, theology. From the philological point of view, the strophes presented in the dictionary compiled by M.Kashgari (Barsghani) are folk verses used to explain to Arabs and Arabic-speaking people the inner meaning of the translated lexical units. It can be seen that M.Kashkari tried not only to determine the internal meaning of lexical units and expressions conveyed by Kyrgyz verses and proverbs, but also to show the purpose of the Kyrgyz language on a par with Arabic to show fatherly strength. Thus, it can be said that M.Kashkari was one of those people who, being a common scientist of Turkic peoples, could contribute to the development of science of these peoples, link these peoples in the scientific space. M.Kashkari, an outstanding thinker of the Eastern Renaissance, is recognised as one of the greatest figures of the Turkic world, who made fundamental contributions to the development of history, linguistics, philosophy and a number of other scientific disciplines. As a philosopher, philologist and educator, his legacy has had a significant impact on shaping the intellectual landscape of Central Asia. Despite the extensive research base, including numerous scientific works and dissertations devoted to the legacy of the outstanding Turkicologist M.Kashkari, his works retain their enduring relevance in the contemporary scientific discourse. Therefore, this research article undertakes an analysis of the linguopoetic foundations developed by the outstanding thinker and explicates his lexical units. In the aspect of considering him as an educator, the terms, poems and contents of his works presented in the dictionary created by M. Kashkari (Barsgani) are characterised by their connection with the problematics of education. Thus, M. Kashkari, a scientist uniting Turkic peoples as a linguist, philosopher and educator, belonged to the pleiad of thinkers who, leading scientific research, could contribute to the development of interethnic science of these peoples, establishing links between them in a common scientific space. In a study based on M. Kashkari's work 'Diwan-lughat At-Turk', the authors stated that most of the terms used by him have comprehensibility, which allows Turkic-speaking peoples to apply them in accordance with the specifics of their own languages.

Key words: *general scientist, Turkic scholar, thinker, lexicographer, linguopoetician, dialectologist, poetics*

Aktüalite. Kırgızistan'ın egemen bir ülke olarak ortaya çıkışı, geçmişine yönelik yeni bir bilimsel bakış açısı için yeni fırsatlar yaratmıştır. Ulusal tarihin sayfalarının yenilenmesiyle birlikte, kişiliğin tanınması sorunu da ele alındı ve ulusal tarihin sayfalarında saklı olan büyük kişiliklerin tarihten değerlendirilmeleri noktasına gelindi. Bunlardan biri de Türkolog Mahmud Kaşgarlı'dır. Dîvânü Lugâti't-Türk adlı eseri kapsamlı bir şekilde çalışılmış olsa da, tam bir araştırmaya duyulan ihtiyaç açıktır ve bugüne kadar güncelliğini korumaktadır. Mahmud Kaşgarlı'nın çalışmalarını

inceleyerek bilimin birçok alanına katkıda bulunmak mümkündür. Bu nedenle, asıl amacı bazı şiirlerinin dilbilimsel etiğini incelemek olan bu çalışmayı da araştırdık.

Belirtim. Makale, Ortaçağ Türk bilgini Mahmud Kaşgarlı'nın (Barsgani) "Dîvânu Lugâti't-Türk" adlı eserindeki bazı şiirlerinin anlamını derinleştirmek için kullanılan dil birimlerinin sözlüksel ve anlamsal anlamlarını, yaşayan modern Türk dillerinden Kırgız dilinin sözlüksel birimleriyle karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Dilsel birimler arasından leksikal birimler seçilerek şiirsel işlevleri araştırıldı. Ayrıca şiirin yapısı karşılaştırıldı.

Yöntem. Mahmud Kaşgarlı'nın Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinde bireysel ayetlerin dilbilimsel poetiğinin bilimsel analizinde analiz ve sentez, tümevarım ve çıkarım, tarihsel karşılaştırma, mantıksal çıkarım yöntemleri kullanılmıştır.

Giriş. Sanat, yöntemlerine, gerçek hayatı sanatsal bir dünyaya dönüştürmenin maddi araçlarına, her biri kendine ait olan ilgili sanatsal görevlerin yerine getirilmesine göre birkaç türe ayrılır. Kurgu edebiyatı, çoğul doğası gereği diğer sanat biçimlerinden farklıdır. Birincisi, kurgu diğer sanat biçimleriyle aynı estetik değere sahip olduğu için insan bilincini, düşüncesini ve davranışını etkiler. İkincisi, diğer sanat türlerinin maddi tarafı, figüratif ve duygusal algıya odaklanan koşullu bir sistemle ilişkiyken, sanatsal çalışmanın tüm türü, maddi doğası mantıksal düşüncenin bir aleti ve aracı olan dille bağlantılıdır. Yorumlamada, sanatsal kelime, gerçek hayatı anlamının, gerçekliği algılamının hem mecazi-estetik hem de mantıksal bir yolunu içerir, daha güçlü bir duygusal güce, kitlesel fırsatlara sahiptir. Üçüncüsü, kurgunun kendine özgü sembolik özellikleri dilden kaynaklanmaktadır, bu da aynı zamanda onu incelemeyi ve incelemeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, söz sanatı daha karmaşık, daha çok yönlü bir olgudur ve çeşitli yönlerde ve açılardan incelenmesi gerekli ve meşrudur. Karmaşıklığına rağmen, Orta Çağ'dan önceki ve belki de daha önceki yüzyıllarda Kırgız halkı tarafından geliştirilen çeşitli temaların, çeşitli türlerin şiirinin dilsel şiirselliğini incelemeyi başardık.

Mahmud Kaşgarlı (Barsgani) tarafından derlenen sözlükte temsil edilen kıtalar (6, 54), Araplara ve Arapça konuşanlara çevrilen sözcük birimlerinin içsel anlamını açıklamak için kullanılan türkülerdir [7; 9; 10].

Görünüşe göre Mahmud Kaşgarlı, Kırgız şiirlerine ve atasözlerine yalnızca bu sözcüksel birimlerin ve ifadelerin içsel anlamını değil, aynı zamanda Kırgız dilinin gücünü Arapça ile eşit olarak göstermeye çalışmıştır. Çünkü Mahmud Kaşgarlı'nın sözlüğüne girişte "...Arapça'da "Tanrı'nın suyu aktığında İsa'nın suyu durur, -" diye bir atasözü varsa, Kırgızca'da (türklerde): "Kağan (han) söz konusu olduğunda kraliçenin işi yapılmaz, -" diyen bir atasözü vardır, -" diyen sözleri bizim bakış açımızı kanıtlıyor.

Yukarıda Mahmud Kaşgarlı'nın eserine dahil ettiği ayetleri çevirilecek kelimelerin anlamını derinlemesine ortaya çıkarmak için kullandığını düşünüyoruz. Örneğin, *tat* (تَات) kelimesini doğru bir şekilde açıklamak için :

¹(كَلْدِي مَنَّا تَات، أَيَدِيْمُ أَمْدِي يَات، فَشَقَا بَلْبُ أَتْ، سَنِي تَلَارُ أَسْ بُرِي.)

	Keldi maña ta Ajdım emdi jat. Kuşqa bolup et, Seni tiler us böri, - şiiri verilir.
Kırgızcası:	Келди мага тат, ² Айттым: эми жат. Кушка болуп эт, Сени тилер кузгун, бөрү. ³
Çeviri:	Geldi bana Tat,

¹ Divani Lugat. ALI EMIRI ARABI. 4189_-00016 JPG. Ас-Савинин көчүрмөсү (түп нуска), 16-б.

² Bu kelime, henüz Müslümanlığı kabul etmeyen Uygurlara veya Çinlilere (bazen düşmanlara) atıfta bulunmak için kullanılmıştır.

³ М.Кашкари: ырлар, макалдар, уламыштар жана тил теориясы. (Которгон жана түзгөн А.Оморов.) –Жалал-Абад, 2016. 7-б.

Dedim şimdi yat.
Kuşa olup et,
Seni diler kerkes, kurt.

“Bana bir kâfir Uygur geldi; onu öldürdüm; akbaba ve yırtıcı hayvanlar için onu parça parça ettim”. Sözcük seçimleri gücün ölüm kavramı ile yoğunlaştığını göstermektedir. Kırgız şiir yapısı, Kırgız şiirinin artık bir şiir olmadığı ritim ve kafiye dayanamamaktadır, bu bakımdan Türkçe konuşan diğer halklardan da farklıdır. Kırgız şiirinde böyle bir fenomen “Manas” ve Kırgız folklorunun diğer örnekleriyle kanıtlanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen şiirin her satırı bir ritim oluşturan 7 heceden oluşurken, (a-a-a-b) a-a-a-b uyağı kafiye organize etmiş ve daha sonra şiirsel bir karaktere bürünmüştür. Kafiye oluşumunda tat (mam- tat) – et (əm- et) – jat (жам- yat) kelimeleri hizmet etmiştir. Tat kelimesinin kasıtlı bir kafiye yaratmak için seçildiği artık açıktır, çünkü tat (mam) kelimesinin o zamanlar üç farklı:

- I. Tanrı'ya inanmayan bir adam;
- II. İslam'ı uygulamayan Uygurlar ve
- III. Düşman anlamları vardı.

Gördüğünüz gibi, şiirde tat kelimesi yerine İslami olmayan bir Uygur veya Uygur kelimesini kullansaydı, hem ritim hem de kafiye bozulacaktı ve bu nedenle şiiri ritme sokmak için çok önemli bir kelime olmasına rağmen şiir için bu sözcüksel birim seçilmiştir. Bu fenomen modern Kırgız şiirinde de görülür. Örneğin, ünlü bir şair J.Mamytov:

Тыныгуу билбеген кыргыздын көчүндөй...
Сен, актер, элиңе ышкынды бөлүшкүн
Мен акын, таянам күчүнө этиштин,

Çeviri: Durmayı bilmeyen Kırgız göçü gibi...
Sen, oyuncu, tutkunu halkınla paylaş
Ben şair, güveniyorum gücüne fiilin,

- diye “hareketi ifade eden kelimenin gücü” yerine kafiye ve ritim için “fiil – этиш” teriminin kullanılması gibi bir yaklaşım, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, ortaçağ şarkısının şiirselliğine tekabül ediyordu.

Tat kelimesinin anlamının çoğu, pratik bir dilsel birime değil, şiirsel bir sözlüğe yönelir. Dolayısıyla, Ortaçağ şairleri bu şarkıyı yaratırken tıpkı bugün olduğu gibi şiirsellikleri seçebilmişlerdir, çünkü şiirsel dil ile pratik dil arasındaki fark dilsel birliğin estetiğinde, duygusalıydı. Tat kelimesi şiirsellikle ilgilidir çünkü dindar olmayan Uygurlara karşı nefret, düşmanlık, husumet gibi ek anlamlar taşımakta, düşmanca ve İslam dışı bir anlam vermektedir.

Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki şiirlerinin konusu geniş ve sonsuzdur, yani Vatan, bilginin anlamı, doğa, sevgi ve çok daha fazlasıdır. Bunlardan biri:

(أَنَّكَ إِشِينُ كَجُورْدُمْ، إِشِينُ يَمَا قَجُورْدُمْ. أُولُومُ أَوْتِينُ ايجُورْدُمْ، ايجَتِي بُلْبُ يُوْزِي تُرْنُ)⁴

Anı ışın keçürdüm,
Eşin jāmā qaçurdum,
Ölüm otın içürdüm,
İçti bolup jüzi türün, - şiirdir.

Kırgızcası: Анын ишин бүтүрдүм,
Эш тутканын качырдым.
Өлүм уусун ичирдим,
Ичти жүзү кубарып.⁵

⁴ Divani Lugat. ALI EMIRI ARABI. 4189-_00016 JPG. Ас-Савинин көчүрмөсү (түп нуска), 18-б.

⁵ М.Кашкари: ырлар, макалдар, уламыштар жана тил теориясы. (Которгон жана түзгөн А.Оморов.) –Жалал-Абад, 2016. 7-б.

Çeviri: Onu öldürerek işini bitirdim,
Eşini da kaçırdım.
Ölüm ilacını ona içirdim,
Suratını ekşiterek onu içti.

Verilen şiir örneğinde *şiirsel bir renk kazanan* sözcüksel birimler: *eş (эш)*, *ot (от)* ve *ölüm ilacı (өлүм уусу)*, *işini bitirdim (ишин бүтүрдүм)*, *suratını ekşiterek (жүзү кубарын)* cümleleri. Bu dil birimlerinde hangi tonların mevcut olduğunu analiz edelim.

"Eş", sadece yoldaş, arkadaş değil, umutlarını bağladığı dağ gibi güvenli olabilen kahramanlardır. Burada diyalektizm olmasına rağmen: *Эши бардын пеши (абдан күчтүү сүү) бар* (Eşi olanın peşi (çok güçlü bir huşu) vardır), - cümlesin dikkate almak doğrudur. Bu nedenle *эш-eş* savaşta zorluklar olursa satmayan ve kaçmayan en yakın ortaklardır. Bu sözcüksel birim, sadece tek bir askeri hayatta değil, hayatın her alanında kullanılmıştır. Bu düşüncemizi: *Эш болорун жок болсо, эмиңден ыйлап не пайда (Senin için destek olabilecek biri yoksa, gözyaşlarının anlamı yok)*, - atasözü kanıtlıyor.

Eski, Ortaçağ Kırgız dilinde *Om (от)* - zehir anlamına geliyordu. Aslında, *от (ot)*, özü itibarıyla nominatif *çim* ile eş anlamlıdır. Başka bir *ilaca* da *om(ot)* deniyordu ve bu nedenle *tıbbi* ve *zehirli bir bitki* olduğu için böyle bir kavram anlamına geliyordu. Açıkçası, tarafsız anlamı olan "*öldürdüm*" kelimesinin yerine kullanılan "*Ölüm ilacını içirdim*" ifadesi çok daha şiirseldir. Ayrıca, kendini tamamen mecazi bir çizgi olarak gösteren önemli ölçüde daha yüksek bir estetik kaliteye dikkat çekilebilir.

Kırgızlar arasında renk kavramlarının birçok anlamı vardır. Dünya -çeşitli renkler-işaretler açısından zengindir ve dahası, her biri hoş veya hoş olmayan duygulara neden olduğundan ve estetik etki diğer niteliklere kıyasla bilinç için daha elverişli olduğundan, bazılarının sembolik kutsal kavramlara dönüşme dinamikleri güçlüdür. Bu nedenle halkın felsefesi efsanesinde *beyaz, yeşil, kırmızı, mavi, siyah, gri*, beyaz (*кыу*) renklerin *beyaz, yeşil, kırmızının* olumlu bir anlamı varken *gri*, beyaz (*кыу*), *siyahın* hoş olmayan bir anlamı vardı. Örneğin, beyaz rengi köpek, eşek için uygun görmeyip gri eşek, beyaz (*кыу*) köpek deniyordu (İslam'da ikisi de haramdır). Ve *siyah* renk, tüm insanlarda yasın, yas tutmanın bir işaretidir. İşte bu sahne yukarıdaki şiirde *içti yüzü solarak (ичти жүзү кубарын)* diye veriliyor. Düşman aslında zehir içmedi, savaş kanunlarına göre öldürüldü ve bu savaş olayını görselleştirmek amacıyla Kırgız askeri, *ölüm zehiri* ve *yüzün solgunluğu* gibi estetik öneme sahip sözcüksel birimler ve ifadeler kullanılarak şiire dönüştürülmüştür.

"Dîvânu Lugâtî't-Türk'te" ahlak, eğitim, halkın değerlerini bilmek, onları halkın yararına yaratmak konularında birçok şiir var. İki satırdan oluşan rülolarla tek bir şiirde yükselen halk fikrini ele alalım: (أَلْعِيْلُ أَكْتُ مَنْدِيْنُ اُغُوْلُ اَرْدَمَ تِيْلَا، بُوَيْدَا اُوْلُغْ بِلْكَا بَلْبُ بِلْكِينْكَ اُولَا .)⁶

Algıl ügüt mendin, oğul ärdäm tile, (a) (12)

Bojda uluğ bilge bolup, bilgin ula, - (a) (12)

diye yazılmış Ortaçağ Türkleri ve İranlılar tarafından ritmi 12 heceden türetilen bu şiirin dilsel özellikleri, mısranın genel yapısıyla birlikte özellikle dikkate değerdir.

Kırgızcası: Алгын үгүт менден, уулум, намыс тиле,
Элде улук, билги болгун, билим ула⁷.

Çeviri: Benden öğüt al, oğlum, onur için dua et,
Halkta büyük, bilgin ol, bilgiye devam et.

⁶ Divani Lugat. ALI EMIRI ARABI. 4189- _00016 JPG. Ас-Савинин көчүрмөсү (түп нуска), 18-б.

⁷ М.Кашкари: ырлар, макалдар, уламыштар жана тил теориясы. (Которгон жана түзгөн А.Оморов.) –Жалал-Абад, 2016. 12-б.

Çünkü onur, büyüklük, bilgin, bilgi, dua sözleri, duygusal-ifadelerinin zıtlığı açık olmasa da, şah, sultan, emir ve Kağanlar için bir masa kitabı olan Yusup Balasagin gibi didaktik şiirler yazan şairlerin sıklıkla kullandığı şiire yüksek pathos verebilen sözcüksel birimlerdir. Halk kahramanlarının yüceltilmesi, eylemlerinin yas, destan türündeki torunlara destansı bir şekilde aktarılması Kırgız halkının kanında var olan büyük bir olgudur. Bunun bir örneği, milyonlarca satırdan ve hatta daha fazla folklorik örnekten oluşan “Manas” üçlemesidir. M.Kaşgarlı’nın bu eseri, söylenenlerle uyumlu şiirlerden yoksun değildir. Örnek olarak, Alp Er Tunga (Afrasiab) hakkındaki şiirlerden oluşan aşağıdaki tomarı gösterebiliriz. (Elbette Afrasiab hakkında o, Türk halkının mı yoksa Perslerin halkının başı mı sorusu tartışmalıdır, ama halkın beğenisini kazanan bu kişi kim olursa olsun, onu kutlayan ve hatırlayan bir şiirden bahsediyoruz): (أَلْبُ أَرْتُكَ أَلْدِيمُو؟ إيسيز أَرُونُ) (قَلْدِيمُو؟ أَذَلُّك أَوْجُنُ أَلْدِيمُو؟ أَمْدِي يُرْكُ يَرْتَلُورُ).⁸

Alp er Toņa öldümü?
İsiz azun qaldımu?
Özläk öçin aldımu?
Emdi jürek yırtılır! –

bu dördlükte Kırgız destanlarının kahramanlık ve cömertlik özelliklerini taşıyan *dev* sözlüğü kullanılarak Kırgız *felsefesindeki zaman, yanlış dünya, Emdi yürek yırtılır* olarak adlandırılan kederin sözdizimsel yapısı gibi yüksek kavramlar, Kırgız geleneksel şiirinin bir örneği olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Kırgızcası: Алп эр Тоңа өлдүбү?
Жалган дүнүйө калдыбы?
Заман өчүн алдыбы?
Эми жүрөк жыртылар⁹.

Çeviri: Alp er tunga öldi mü?
İssız ajun kaldı mu?
Ödleک öçin aldı mu?
Emdi yürek yırtılır!

Sonuç. Özetle, M.Kaşgarlı’nın: “...Türklerin, Türkmenlerin, oğuzların, çiğillerin, yagmaların, Kırgızların sözlerini, atasözlerini, şiirlerini toplayıp düzenleyerek bu kitabı kalıcı bir varlık, miras haline getirmek için yarattım..., - ”¹⁰ dediği sözleri Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te yer alan şiirlerin çoğunun halk sözlü eserlerinden toplanan materyaller olduğunu göstermektedir. İkincisi, elbette hiç kimsenin “Dîvânu Lugâtî’t-Türk” ün tüm Türk halkları için ortak olduğunu inkar etme hakkı yoktur. Aksine, şu anda, yaşayan her dile sahip tüm Türk dili konuşan insanlar, bu eşi benzeri görülmemiş eseri “bizim” olarak adlandırmaya hakkına sahiptir, çünkü dillerinin “Divan’da” az ya da çok payı vardır. Ancak bilim için, şu anda yaşayan Türk dillerinden hangisinin “Divan’da” en büyük payına sahip olduğu sorusunu çözmeye ihtiyaç var. Bu açıdan bakıldığında, M.Kaşgarlı’nın sözlüğünün sözcük dağarcığının yarısından fazlası modern Kırgızca’da mevcuttur. Ayrıca fonetik sistem ve fonetik fenomenler, kelime oluşum yapıları, gramer kategorileri de çoğu Türk diline kıyasla Kırgız diline yakındır. Üçüncüsü, bu koleksiyonda yer alan atasözlerinin çoğu, Modern Kırgız dilinde değişmeden veya önemsiz özelliklerle yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin: (أَرْكُوكَا أَشَكْ أَرْتُ بَلُورُ – *ermegügä eşik art olur- Эринчээкке эшик - арт.* (Tembele eşik dağ geçidi olur). (أَجْ نَا يِيَمَاس تَقْ نَا تِيَمَاس – *āç ne jemes toq ne temes- Ач не жебес, ток не дебес* (Aç ne yemez,

⁸ Divani Lugat. ALI EMIRI ARABI. 4189-_00016 JPG. Ас-Савинин көчүрмөсү (түп нуска), 16-б.

⁹ М.Кашкари: ырлар, макалдар, уламыштар жана тил теориясы. (Которгон жана түзгөн А.Оморов.) –Жалал-Абад, 2016. 10-б.

¹⁰ М.Кашкари. Дивану лугати-т түрк. (Которгондор: Оморов А., Султаналиев И., Абдувалиев И., ж.б.) –Жалал-Абад, 2016. 36-б.

tok ne demez). كِشَى اَلاسَى اِچْتِن يٰقَى اَلاسَى تَشْتِن - *kişi alası içtin, jılqı alası tıştın* - *Киши аласы ичинде, жылкы аласы сыртында* (İnsanın alası içinde, atın alası dışında). اَنْدُكْ اَمَّا اَقْلَقْ كُنْى - *endikuma evlikni ağırlar* - *Эссиз конок үй ээсин сыйлайт* (Ahmak misafir ev sahibini ağırlar). يِلَانْ كَنْدُو اَكْرِيسِيْن بِلْمَاسْ تَفَى بُوَيْنْ اَكْرِى تِيْر - *jılan kendü egrisin bilmäs, teväj bojnın egri ter* - *Жылан өзүнүн ийрилигин билбес, төөнүн мойнун ийри дээр* (Yılan kendi eğriliğini bilmez, deveye boynun eğri der). اِكْى بُوْغْرَا اِيكْشُورْ اَوْتْرَا كُوكَاكُوْنْ يَنْجَاوُرْ - *ikki buğra ikeşür otra kökäkün jançılur* - *Эки буура эгешер, ортодо кара чымын жанчылар* (İki deve sürtünse, ortada sinek ölür). Yukarıdaki örnekler görüşümüzü tamamen doğrulamaktadır. Bununla, herhangi bir Türk dili konuşucusunun “Türkçe” ifadesini kendi dili olarak adlandırmaya hakkı olduğu fikrini ifade etmek istedik.

KAYNAKLAR

1. Divani Lugat. ALI EMIRI ARABI. 4189_00016 JPG. Ас-Савинин көчүрмөсү (түп нуска), 18-б.
2. М.Кашкари: ырлар, макалдар, уламыштар жана тил теориясы. (Которгон жана түзгөн А.Оморов.) –Жалал-Абад, 2016.
3. М.Кашкари. Дивану лугати-т түрк //Которгондор: Абдувалиев И., Ахматов Т., Оморов А. ж.б. 1-том. –Жалал-Абад, 2016.
4. М.Кашкари. Дивану лугати-т түрк //Которгондор: Абдувалиев И., Ахматов Т., Оморов А. ж.б. 2-том. –Жалал-Абад, 2016.
5. М.Кашкари. Дивану лугати-т түрк //Которгон: Оморов А. 3-том. –Жалал-Абад, 2016.
6. İsmaylova M. Türkolojiya elminin banisi Mahmud Kaşğarlının “Divanü lüğat-it türk” əsəri. Mahmud Kaşğarlı. Beynəlxalq elmi jurnal. Cild 2, №2, səh. 49-55.
7. Cahangir Ə. Qədim türk ədəbiyyatının linqvistik poetikası. Bakı, Elm, 2001.
8. Исмаилова М., Исаева Ш. Произведение «Дивана лугат-ит тюрк» - уникальный литературный источник. Mahmud Kaşğarlı. Beynəlxalq elmi jurnal. Cild 2, №2, s.141-146.
9. Çoroyev, Tinçtikbek K., Mahmud İbn Hüseyin Al-Kaşqari Cana Anın “Türkiy Tilder Söz Cıynağı”, Frunze: Kirgızistan, 1990.
10. М. Кашгари. Дивану лугат-т турк. (Которгондор: Оморов А., Султаналиев И., Абдувалиев И., ж.б.) – Жалал-Абад, 2016. 36-б.
11. Çorotegin, Tinçtikbek Kadırmambet uulu. Mahmud Kaşğari Barskaninin “Divanu lugat-it türk” emgegi – türk elderinin tarıhı boyunca köönörgüs bulak: İlimiy basılış. Bişkek: “Turar” basması, 2017.
12. Аманзолов А. С. Древняя алфавитная письменность тюркского мира. Алматы, Простор, 2013. №2, ы.169-182.
13. Кононов А.Н. Махмуд Кашгарский и его «Дивану лугат-ит турк» // Советская тюркология. 1972. №1.

Daxil oldu: 19.02.2025

Qəbul edildi: 14.03.2025